

**“ÜZVI BİRLƏŞMƏLƏRİN KİMYƏVİ QURULUŞ NƏZƏRİYYƏSİ”
MÖVZUSU ƏSASINDA ÜMUMİLƏŞDIRICI DƏRS**

G.G.Şəfaqətova, S.R.Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Kimyanın tədrisində inteqrasiyadan səmərəli istifadə fəal/interaktiv təlimin tətbiqinə imkan yaradır, anlayışların nəzəriyyə və qanunlarla əlaqəli şəkildə öyrədilməsi şagirdlərdə tam və bütöv biliklərin formalaşmasına səbəb olur. Eyni zamanda inteqrativ kurikulumla iş müəllimdən nəzəri, metodiki və praktiki hazırlıq, yüksək erudisiya və mükəmməl peşakarlıq tələb etdiyindən onları daim öyrənməyə və inkişafa sövq edir[1].

Müasir dövrdə təhsilin məzmununu müəyyən edən əsas amil elmi-texniki və mədəni tərəqqidir. Bu tərəqqinin xüsusiyyətlərindən biri də elmdə əhatəlik və ümumiləşdirmə prosesinin gücləndirməkdir[2]. Deməli elmin müasir inkişaf səviyyəsi ilk növbədə onun nəzəri əsaslarını, ümumiləşdirilmiş anlayışlarını mənimsəməyi tələb edir. Ona görə də kimyanın bütün mövzularını müəyyən qədər elmə yaxınlaşdırmaq, ümumiləşdirmək vacibdir. Ümumiləşdirici dərslər şagirdlərin ümumiləşdirmə qabiliyyətini inkişaf etdirməklə yanaşı onların bilik- bacarıqlarını müəyyənləşdirməyə də imkan verir.

Şagirdlər nəzəriyyə öyrənməklə bilik əldə edir, lakin, müəyyən mövzuların tədrisində nəzəriyyədən istifadə etməklə qarşıya qoyulan problemi həll edə bilirsə deməli, onu dərk etmiş olur.

A.M. Butlerovun “Üzvi birləşmələrin kimyəvi quruluş” nəzəriyyəsi bütövlükdə üzvi kimya kursunun nəzəri əsasını təşkil edir və kursun əvvəlində tədris olunaraq onun müddəaları öyrədilir, nəticədə şagirdlər nəzəri biliyə yiyələnir və onların dünyagörüşləri formalaşır [3]. Eyni zamanda üzvi kimyanın əksər mövzularının tədrisində bu nəzəriyyənin müddəalarına inteqrasiya etmək mümkündür.

Üzvi kimyanın hər bir bölməsinin tədrisində izomerlik anlayışı, molekulda atomların qarşılıqlı təsiri, kimyəvi rabitədə kovalentliyin müxtəlif növləri üzrə sistematik ümumiləşdirmə aparılırsa üzvi birləşmələrin bir sinifindən digər sinifinə keçdikcə bunlar daha da dərinləşər və təkmilləşər. Nəticədə müddəaların sistemləşdirilməsinə və ümumiləşdirilməsinə, şagirdlərdə düşüncə tərzinin, tətbiqetmə qabiliyyətinin inkişafına səbəb olar. Ona görə də müəyyən bölmənin sonunda bu mövzunun ümumiləşdirici dərslər formasında tədrisini məqsədəuyğun hesab edirik.

Bu məqsədlə ümumiləşdirici dərslər üç mərhələdə həyata keçirmək olar.

- I. Üzvi maddələrdə karbon atomlarının birləşmə ardıcılığından asılı olaraq müxtəlif quruluşlu çox saylı üzvi birləşmələrin əmələ gəlməsinə səbəb olan izomerliyin növləri haqqında biliyi sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək.
- II. Maddənin quruluşu ilə xassələri arasındakı asılılığı ümumiləşdirmək.
- III. Molekulda atom və ya atom qruplarının qarşılıqlı təsirini xarakterizə etmək və kimyəvi xassələrə təsirini ümumiləşdirmək.

I mərhələdə şagirdləri fəallaşdırmaq məqsədilə lövhəyə iki şagird çıxarıb, karbon atomlarının birləşmə ardıcılığına aid tapşırıqlar verilir.

1-ci şagirdin tapşırığı:

Tərkibində 5 karbon atomu olan alken, tsikloalkan və alkinin mövcud olan izomerlərinin quruluş formullarını yaz və adlandır.

2-ci şagirdin tapşırığı:

Tərkibində 4 karbon atomu olan və sonu -dien, -ol, -on, -al şəkilçisi ilə qurtaran maddələrin və onların izomerlərinin quruluş formullarını yazın, adlandırın.

Bütün sinif həmin tapşırıqları dəftərlərində müstəqil işləyir və sonra müəllim hər iki tapşırığın cavablarını yoxlayır və şagirdlər arasında fikir mübadiləsi aparılır, tapşırıqlar müzakirə edilir.

Sonra müəllim şagirdlərlə birgə quruluş nəzəriyyəsinin birinci müddəası - izomerlik haqqında bilikləri sistemləşdirir və ümumiləşdirir.

İkinci mərhələdə şagirdləri iki qrupa bölüb onlara aşağıdakı tapşırıqlar verilir:

I qrupa:

C_3H_8O birləşməsi natrium metalı, turşu və spirtlərlə reaksiyaya daxil olur. Dehidratlaşmasından alken və ya sadə efir alınır. Müvafiq reaksiya tənliklərini yazmaqla C_3H_8O tərkibli maddənin hansı sinif birləşmələrinə aid olduğunu müəyyən edin.

II qrupa:

Verilmiş xassələrdən hansılar I- ketonlara, II- mürəkkəb efirlərə, III- aldehidlərə aid olduğunu kimyəvi reaksiya tənlikləri əsasında göstərin:

1. Hidroliz etdikdə spirt və turşu alınır;
2. Oksidləşdikdə 2 turşu əmələ gəlir;
3. Hidrogenlə birləşmə reaksiyasına daxil olub birli spirt əmələ gətirir;
4. Reduksiya olduqda ikili spirt alınır.
5. Bir əsaslı karbon turşularının reduksiyasından alınır.

Cavab: I- 2,4; II- 1; III- 3,5

Hər iki qrupun nümayəndəsi tapşırıqları əsaslandırılmış formada cavablandırır və müəllim alınan nəticələri şagirdlərin iştirakı ilə ümumiləşdirir. Ümumiləşdirmə nəticəsində şagirdlər üzvi maddələrin fiziki-kimyəvi xassələrinin onun tərkibindəki funksional qrupdan asılı olduğunu dərk edirlər.

III mərhələdə sinifə suallar verilir:

Metan KMnO_4 ilə oksidləşirmi?

Benzolu KMnO_4 oksidləşdirir?

$\text{CH}_4 + \text{KMnO}_4 \rightarrow$ getmir

$\text{C}_6\text{H}_6 + \text{KMnO}_4 \rightarrow$ getmir

Cavab alındıqdan sonra belə sorğu aparılır:

Metan və benzol oksidləşmədiyi halda, KMnO_4 toluolu oksidləşdirir, bu prosesi necə izah etmək olar?

$\text{C}_6\text{H}_5\text{CH}_3 + 3[\text{O}] \rightarrow \text{C}_6\text{H}_5\text{COOH} + \text{H}_2\text{O}$

Sonra şagirdlərlə birgə müzakirə aparılır və sonda müəllim bütün şagirdlərin cavablarını ümumiləşdirərək izahat verir:

Toluola, metan molekulundakı hidrogen atomlarından birinin fenil radikalı ilə və yaxud benzol molekulundakı hidrogen atomlarından birinin metil radikalı ilə əvəz olunması məhsulu kimi baxmaq olar. Deməli fenil radikalının metil qrupuna təsirindən onun oksidləşməyə qarşı davamlılığının azalması nəticəsində toluol oksidləşərək benzoy turşusuna çevrilir.

Müəllim kimyəvi rəbitənin elektron nəzəriyyəsi əsasında atom və atom qruplarının qarşılıqlı təsirini izah etməklə quruluş nəzəriyyəsinin düzgünlüyünü və mahiyyətini şagirdlərə öyrədir. Eyni zamanda birinci və ikinci növ əvəzləyicilər haqqında bilikləri sistemləşdirir və ümumiləşdirir.

Beləliklə, quruluş nəzəriyyəsinin hər üç müddəası sistemli formada ümumiləşdirilir. Nəticədə, şagirdlərin həm keçmiş bilikləri təkrarlanır, həm də onlarda nəzəriyyəni, eyni zamanda bir nəzəriyyəni digər nəzəriyyəyə tətbiq etmə bacarığı formalaşır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. A.Əhmədov, Ə.Abbasov. Ümumi təhsildə inteqrasiya: müasir yanaşmalar. "Kurikulum" jurnalı, 2013, № 2.
2. Z.Veysova Fəal/interaktiv təlim. Bakı, 2007
3. Г.М.Чернобельская. Методика обучения химии в средней школе. М., 2000.

Г.Г. Шафагатова , С.Р.Мамедова

Обобщительный урок по теме: «Теория химического строения органических веществ»

РЕЗЮМЕ

Главная цель статьи: нравные организации и обобщения основных положений теории химического строения органических веществ, обобщение и систематизация знаний и умений учащихся по курсу органической химии. Это формирует умения учащихся внедрять теоретические знания на практике.

G.Shafagatova, S.R.Mamedova

Generalizing lesson about “Chemikal struktural theory of orqanic compounds”

SUMMARY

The main purpose of article is to orqanise generelising lesson for pupils; to give examples about pupils knowledge and ability during organic chemistry course on “Chemical- structional theory of organic compounds”. And it formed pupils appling practical theory and their ability.

Açar sözlər: quruluş, nəzəriyyə, üzvi maddə, bilik, bacarıq

Ключевые слова: строение, теория, органическое вещество, знание, умение

Key words: structure, theory, organic substance, knowledge, ability.